

Katsauksia ja puheenvuoroja

KIELITIETEEN JA POLITIIKAN SUHTEESTA

Esa Itkonen

I

Tiedemiehillä on yleensä taipumus korostaa oman tieteenalansa tärkeyttä, onpa tämä sitten perusteltua tai ei. Yhtenä piristävänä poikkeuksena voidaan mainita prof. *Kaarle Nordenstreng*, joka virkaanastujaisesityksessään kymmenen vuotta sitten sanoi oman alansa eli tiedotusopin suhteesta politiikkaan seuraavaa:

»Tiedotusopin tutkijan velvollisuus on varottaa, jos viestintäilmiöihin kiinnitetään suhteettoman paljon huomiota muiden yhteiskunnallisesti merkittävämpien tekijöiden kustannuksella. . . . En ole luvannut, että tiedonvälitys sanottavasti parantaa yhteiskuntamme ihmissuhdepulmia, olennaisesti edistää kansalaisten keskuudessa oikeuslaitoksen ja lain tuntemusta tai merkittävästi lisää naisen ja miehen välistä tasa-arvoa. Kaikissa tällaisissa kysymyksissä viestinnästä puhuminen voi olla jopa haitallista, koska huomio johtuu pois perustavammista pulmista . . .»

Tämä oli siis Nordenstrengin kanta, ja minun mielestäni se vaikuttaa erittäin järkevältä. Nordenstreng puhuu *tiedotusopista*. Tiedotusoppi tutkii informaation säätelyä. Informaatio on välttämättä esitettävä jonkin koodin avulla. Tavallisin koodi on luonnollinen kieli, siis se kieli, jota me kaikki puhumme ja kirjoitamme. Luonnollista kieltä tutkiva tiede on *kielitiede*. Tiedotusoppi siis tutkii informaatiota, ja kielitiede tutkii koodia, jolla informaatio esitetään. Informaatio voi olla joko hyödyllistä tai vahingollista, mutta koska yhdellä ja samalla koodilla voidaan esittää sekä hyödyllistä informaatiota että vahingollista informaatiota, tuntuisi omituiselta väittää, että tämä koodi itse on hyödyllinen tai vahingollinen. Jos siis informaatiota tutkivan tiedotusopin poliittinen merkitys ei olekaan suuren suuri — kuten Nordenstreng mielestäni perustellusti väittää — niin koodia tutkivan kielitieteen poliittinen merkitys on joka tapauksessa huomattavasti vähäisempi, ehkä jopa olematon.

Edellä sanottua on syytä hieman täsmentää. Tiedotusoppi ja kielitiede — sellaisina kuin ne tässä on määriteltä — edustavat ääritapauksia. Niiden väliin sijoittuvasta alueesta voidaan löyhästi käyttää nimitystä *soveltava kielitiede*. Soveltavan kielitieteen alaan kuuluvat mm. sellaiset toiminnot kuin kansallisen kirjakielen luominen sekä kielenopetuksen suunnittelu. Näiden toimintojen

poliittinen merkitys on mitä ilmeisin. Tiedotusopin ja kielitieteen väliin haluaisin sijoittaa myös *tyyliopin*. Tyylioppi tutkii kielellisen vaikuttamisen keinoja, jotka ovat niin sanoakseni hienosyisemmät kuin tiedotusopin tutkimat keinot. Kautta historian on ollut olemassa tarve luoda poliittinen tyylioppi, joka tutkisi valtaa pitävien puheessa esiintyvää kielellistä manipulaatiota.

Tiedotusopin, tyyliopin ja kielitieteen välisiä suhteita voi havainnollistaa yksinkertaisen esimerkin avulla. Olettakaamme, että Suomi—Ruotsi-maaotte- lussa suomalainen juoksija työntää ruotsalaisen loppusuoralla kumoon. Jos Suomen lehdistö vaikenee tapahtumasta, tämä ilmiö kuuluu tiedotusopin alaan. Jos lehdistö kuvaa tapahtumaa lauseella »Virtanen horjahti Svenssonia vasten», tämä ilmiö kuuluu tyyliopin alaan. Kielitiede puolestaan ottaa tutkimuskoh- teekseen tämän lauseen itsensä ja toteaa mm., että se on korrekti suomen kie- len lause, että siinä esiintyy momentaanisuutta eli hetkellisyyttä ilmaiseva 'hor- jahtaa'-verbi, joka on muodostettu samalla johtimella kuin 'naurahtaa', että 'vasten' on postpositio, joka vaatii pääsanaansa olemaan partitiivissa jne, jne. Kielitieteellinen kuvaus on ilmeisestikin arvovapaata tai epäpoliittista, toisin kuin tiedotusopillinen tai tyyliopillinen kuvaus.

On kirjoitettu useitakin kirjoja, joiden nimissä esiintyvät sanat 'kielitiede' ja 'politiikka'. Yleensä tällöin 'kielitieteellä' tarkoitetaan jotain niistä tieteen- haaroista, joista olen edellä käyttänyt nimityksiä 'tiedotusoppi', 'soveltava kie- litiede' ja 'tyylioppi'. Aivan viime aikoina on kuitenkin pyritty osoittamaan, että myös kielitiede tai — niin kuin tekisi mieli sanoa — *varsinainen* kielitiede on tavalla tai toisella sidoksissa politiikkaan. Tämänsuuntainen pyrkimys on käsittääkseni tuomittu epäonnistumaan. Perustelen käsitystäni tarkastelemalla kolmea eri tapaa, joilla kielitiedettä on yritetty kytkeä politiikkaan. Tarkas- teluni koskee sekä kapitalististen maitten että sosialististen maitten kielitiedettä ja kapitalismin puitteissa sekä oikeistolaista että vasemmistolaista kielitiedettä. Vastaavaa jakoa oikeistoon ja vasemmistoon ei luonnollisestikaan esiinny sosia- listisessa kielitieteessä, tai ei ainakaan siinä sosialistisessa kielitieteessä, josta me saamme tietoa ei-sosialistisiin maihin leviävien julkaisujen perusteella.

II

Englantilainen *Geoffrey Sampson* on äskettäin kirjoittanut kirjan »Liberty and language» (Oxford University Press, 1980), joka on jo ehtinyt herättää jon- kin verran keskustelua. Kirjassaan Sampson väittää, että kielitiede tarjoaa perusteluja liberalistiselle talouspolitiikalle siinä muodossa, jossa *Margaret Thatcher* harjoittaa sitä Englannissa ja *Milton Friedmanin* oppilaat Chilessä. Tähän yllättävältä kuulostavaan tulokseen Sampson päätyy arvostellessaan niitä poliittisia johtopäätöksiä, jotka hän katsoo *Noam Chomskyn* vetäneen luomastaan ns. transformaatioteoriasta.

Nyt käsillä olevan ongelmavyöhyden selvittäminen ei ole aivan yksinker- taista. Chomskyn transformaatioteoria on uudemman kielitieteen merkittävim-

piä, mutta myös kiistellyimpiä luomuksia. Itse olen useasti joutunut arvostelemaan transformaatioteorian tieteenfilosofisia Aspekteja. Kuitenkin niissä kysymyksissä, jotka ovat tämän kirjoitukseni aiheena, Chomsky on nähdäkseni osittain oikeassa ja Sampson täysin väärässä. Tulen menettelemään seuraavalla tavalla. Esitän ensin sen, mitä pidän Chomskyn tosiasiallisena kantana, kiinnittäen huomion ennen kaikkea hänen teorianensa mahdolliseen poliittiseen sisältöön. Seuraavaksi esitän arvostelun, jonka Sampson kohdistaa Chomskyn käsityksiä vastaan, sekä ne johtopäätökset, jotka hän vetää esittämästään arvostelusta. Lopuksi käsittelen niitä virheitä, joihin Sampson mielestäni syyllistyy.

Chomskyn tosiasiallinen kanta on nähdäkseni seuraava. Hän katsoo osoittaneensa, että ihmisellä on erittäin suuri joukko ns. synnynnäisiä ideoita, jotka perustuvat viime kädessä hänen biologiseen rakenteeseensa ja jotka asettavat ehdottomat rajat hänen ajattelulleen; ja kielelliset synnynnäiset ideat määräävät luonnollisen kielen rakenteen. Nämä käsityksensä Chomsky asettaa laajempaan filosofianhistorialliseen yhteyteen. Hän katsoo osoittaneensa, että *Descartesin* rationalismi oli pääpiirteissään oikeassa ja että *Locken* empirisismi eli 'tabula rasa'-oppi oli väärässä. Yhteiskunnan ja politiikan tasolla Chomsky samaistaa empirismin ja yhteiskuntasuunnittelun tai — hienommin sanoen — 'sosiaaliteknologisen manipulaation', jonka avulla asiantuntijat pyrkivät muokkaamaan tavallisen väestön käytöstä ja asenteita. Sosiaaliteknologista manipulaatiota esiintyy Chomskyn mielestä yhtäläisesti reaalikapitalismissa ja reaaliosialismissa. Chomsky siis vastustaa sekä reaalikapitalismia että reaaliosialismia. Häntä itseään voisi nimittää utooppisocialismin kannattajaksi, koska hän kannattaa *Proudhonin* ja *Bakuninin* anarkismia. Hän katsoo filosofisen rationalismin oikeellisuuden tarjoavan tiettyä epäsuoraa tukea anarkismille. Esimerkiksi vapauden ja itsensä toteuttamisen tarve on ilmeisesti synnynnäinen — eli siis jonkinlainen synnynnäinen idea — eikä sitä voida pysyvästi tukahduttaa sorrolla tai aivopesulla. (Tällä abstraktiotasolla esitettynä Chomskyn näkemykset vaikuttavat melko sympaattisilta. Sympatian tunnetta on kuitenkin omiaan vähentämään mm. se itsepintaisuus, jolla Chomsky Kamputsean-politiikassaan puolustaa *Pol Potin* tuonnoista hirmuhallintoa.)

Sampson esittää Chomskyn näkemyksistä seuraavan tulkinnan. Chomsky on oikeassa katsoessaan synnynnäisten ideoiden rajoittavan luonnollisten kielten muotoa eli syntaksia, mutta erehtyy uskoessaan saman pätevän myös luonnollisten kielten merkityksestä eli semantiikasta. Kyvyssä antaa sanoille ja lauseille tilanteen mukaan uusia merkityksiä tulee ilmi ihmisen *luovuus* (tai vapaa tahto), jonka Chomsky sivuuttaa tuotannossaan. Semantiikka tukee liberalistista talouspolitiikkaa, koska vapaa tahto voi parhaiten päästä oikeuksiinsa vapaalle markkinataloudelle ominaisessa kilpailussa. Valtion kaikinainen puuttuminen talouden säätelyyn on vapaan tahdon vastaista ja siksi tuomittavaa. Vaikka Chomsky anarkistina pyrkiikin minimoimaan valtion roolia, hän kuitenkin sallii sen, että puoli-itsenäisten tehdasyhteisöjen (eli syndikaatien) muodostama liitto (eli federaatio) tekee tiettyjä koko valtiota koskevia taloudellisia päätöksiä. Nämä päätökset tulevat kohtaamaan vastustusta, koska

ne ovat epäedullisia parhaiten menestyvien tehdasyhteisöjen kannalta. Tästä syystä päätökset joudutaan toteuttamaan pakkokeinoin. Pakkokeinot synnyttävät lisää vastustusta, mikä puolestaan synnyttää uusia pakkokeinoja. Näin anarkismista eli libertaarista sosialismista päädytään väistämättä totalitariseen kommunismiin. Sosialismin eri muotojen välillä ei siis ole merkittäviä eroja. Kysymys on valinnasta sosialismin ja liberalismien välillä.

Sosialismi perustuu taloudellisen suunnittelun ajatukselle. Tämä ajatus puolestaan perustuu filosofiselle rationalismille, joka yliarvioi ihmisen tiedollisia kykyjä, ja nimenomaan ihmisen *synnynnäisiä* tiedollisia kykyjä; vain tällaiselle inhimillisen tiedon yliarvostukselle voi perustua näkemys, että ihminen yleensä pystyy tekemään niin monimutkaista ilmiötä kuin kokonaista yhteiskuntaa koskevia suunnitelmia. Rationalismi on siis sosialismin ja yleensä yhteiskuntasuunnittelun perustana oleva filosofia. Empirisismi puolestaan korostaa tiedon hypoteettisuutta eli epävarmuutta ja sopii sen vuoksi liberalismien filosofiaksi.

Yllä selostetussa tulkinnassaan Sampson syyllistyy mielestäni useisiin virheisiin. Mainitsen niistä vain kaksi tärkeimpinä pitämäni. Chomsky ei näe kielitieteen ja politiikan suhdetta niin läheisenä kuin millaisena Sampson sen esittää. Tämä merkitsee itse asiassa sitä, että Sampson hyökkää sellaista käsitystä vastaan, jonka hän on itse keksinyt. Sampsonia voisikin melkein epäillä tahallisuudesta väärinymmärryksestä. Kumoamalla käsityksen, jonka mukaan kielitieteen ja *anarkismin* välillä olisi olennainen yhteys, hän näyttää tekevän uskottavaksi oman käsityksensä, jonka mukaan kielitieteen ja *liberalismin* välillä on olennainen yhteys. Totuus on kuitenkin se, että olennaista yhteyttä kielitieteellä ei ole anarkismiin sen enempää kuin liberalismiin. — Chomsky kylläkin katsoo kielitieteellisen evidenssin puhuvan rationalismin puolesta empirisismistä vastaan, mutta hänen mielestään rationalismi antaa vain epäsuoraa tukea anarkismille. Näinkin varovaisesti muotoiltu teesi on mielestäni perusteeton. Ainoa perustelu, jonka Chomsky tarjoaa, on se, että vapauden tarve on synnynnäinen. Mutta näköjään jokainen ymmärtää omalla tavallaan sen, mitä 'vapaus' tarkoittaa; ainakin Sampsonin vapaus on kokonaan toista kuin Chomskyn vapaus. — Tässä yhteydessä käy myös ilmi, että sellaiset termit kuin 'rationalismi' ja 'empirisismi' ovat täysin hyödyttömät, mikäli niiden määrittelyä ei voida yhteisesti sopia. Sekä Chomsky että Sampson vestustavat yhteiskuntasuunnittelua; mutta poliittisesta vakaumuksesta riippuen he katsovat yhteiskuntasuunnittelun kumpuavan joko empirisismistä tai rationalismista. Lisäominaisuutena voidaan mainita se, että sekä Chomsky että Sampson pitävät rationalismia sosialismin taustafilosofiana. Tämä käsitys on täysin vastakkainen yleisesti hyväksytylle ja mielestäni ilman muuta oikealle käsitykselle, jonka mukaan sosialismi nojautuu empirisismiin korostaessaan ympäristön ja kasvatuksen vaikutusta ja siis hankittuja eikä synnynnäisiä ominaisuuksia.

Sampsonin ensisijaisena päämääränä on polemikoida liberalismien puolesta sosialismia vastaan; kielitiedettä hän käyttää vain tekosyynä poliittisten mielihyökkäysten esittelylle. Kuitenkin Chomsky on anarkistina varsin epätyypillinen sosialisti ja siksi huonosti valittu arvostelun kohde. Sekä Chomsky että

Sampson kannattavat periaatetta 'The best government is no government'. Ja mikäli Chomsky joutuu luopumaan tästä periaatteesta anarkismin vaatimien pakkotoimien vuoksi, aivan sama pätee myös Sampsonista. Hän kannattaa sellaista liberalistista järjestelmää, joka mm. lakkauttaisi ammattiliitot, ja on aivan varmaa, että tällaista järjestelmää ei voisi ylläpitää ilman valtion väkivaltakoneiston suorittamia pakkotoimia.

Loppuun liitän eräänlaisen aatehistoriallisen alaviitteen. Sampsonin koko ajatusrakennelma perustuu viime kädessä 'vapaan tahdon' käsitteelle. Juuri tahdon vapaus erottaa ihmisen luonnontieteiden tutkimuskohteista. Sampson pitää länsimaisen sivilisaation sairautena skientismiä eli positivismia, so. oppia, jonka mukaan luonnontieteiden menetelmät pätevät sellaisinaan myös ihmisten tutkimiseen. Tässä suhteessa Sampson on muutamassa vuodessa kokenut lähes täydellisen kääntymyksen. Vielä vuonna 1976 hän arvosteli *Language*-lehdessä minun käsityksiäni, joiden mukaan positivismi on virheellinen oppi yleensä ja kielitieteessä erityisesti.

III

Länsimaisen kielitieteen vasemmisto on koko 70-luvun ajan pyrkinyt luomaan 'kriittistä' tai 'emansipatorista' kielitiedettä. Sen tarkoituksena olisi marxismin hengessä osoittaa, että kapitalistisessa luokkayhteiskunnassa myös *kieli* on riiston ja sorron väline. On luullakseni paikallaan sanoa, että 'kriittistä kielitiedettä' on ainakin toistaiseksi harjoitettu enemmän ohjelmanjulistusten kuin tosiasiallisen tutkimuksen tasolla; 'kriittisen kielitieteen' käsitteestäkään tuskin vallitsee suurta yksimielisyyttä. Johdonmukaisimmillaan ovat kriittistä kielitiedettä harjoittavat tutkimukset silloin, kun ne selvästi sijoittuvat *soveltavan kielitieteen* alueelle. Tällöin ne pyrkivät paljastamaan sen, miten sosiaaliset epäkohdat heijastuvat kielessä; mutta tämä paljastusoperaatio perustuu kieliteorialle, joka *itse* on konstruoitu poliittisesti neutraalien käsitteiden avulla. Hyvänä esimerkkinä voidaan mainita *W. Kleinin* ja *N. Dittmarin* kirja »Developing grammars» (Springer, 1979), jossa tutkiaan Länsi-Saksan vierastyöläisten puhumaa 'Gastarbeiterdeutsch'ia. Kirjan teoreettisena ytimenä on 'todennäköisyysopin' käsite, joka on peräisin matemaattisesta kielitieteestä ja on siis taatusti epäpoliittinen tai arvovapaa. Kuitenkin tämän kirjan perimmäisenä tarkoituksena on luoda pohja yritykselle kehittää sellainen vierastyöläisiä varten tarkoitettu saksan kielen opetusmetodi, joka kieliopillisen korrektiuden kustannuksella korostaa kykyä tehdä itsensä ymmärretyksi. Tavoitteena on vähentää kielellistä diskriminaatiota, ensiksikin vetämällä saksan käytön piiriin ihmisiä, jotka normaalisti jäisivät sen ulkopuolelle, ja toiseksi muuttamalla kielen käyttöä koskevia asenteita entistä sallivammiksi.

Kleinin ja Dittmarin kirja on siis täysin sopusoinnussa kirjoitukseni alussa esittämäni teesin kanssa: Soveltavalla kielitieteellä on tai voi olla ilmeinen yhteys politiikkaan, esim. sosiaalisen eriarvoisuuden paljastamiseen ja poista-

miseen; mutta soveltavan kielitieteen ytimenä oleva 'varsinainen' kielitiede on luonteeltaan epäpoliittista, koska se tutkii kielen eli koodin rakennetta ja käyttömahdollisuutta, jotka ovat poliittisesti neutraalit. Tämä käsitys on kuitenkin asetettu kyseenalaiseksi. Eräät kriittisen kielitieteen edustajat väittävät, että kielen rakenteet *sellaisinaan* heijastavat ja ylläpitävät poliittis-taloudellisia valtarakenteita, joten ei vain soveltava kielitiede, vaan myös varsinainen kielitiede on välttämättä yhteydessä politiikkaan tai politiikan tutkimukseen. Tällaista näkemystä edustavat esim. *G. Kress ja R. Hodge* kirjassaan »Language as ideology» (Routledge & Kegan Paul, 1979).

Kress ja Hodge pyrkivät yhdistämään marxismin ja ns. Whorfin hypoteesin, jonka mukaan kieli suoranaisesti määrää ajattelua. Se, mihin he tähtäävät, tulee esimerkin avulla selvemmäksi. Tarkastelkaamme lausetta 'Lakkoilu supisti hiilikuljetuksia'. Kressin ja Hodgen mielestä yksi kielen keskeinen funktio kapitalistisessa luokkayhteiskunnassa on tosiasioiden salaaminen ja vääristely. Esimerkkilauseemme viittaa erittäin monimutkaiseen asiointilaan, joka sisältää tietystä syystä lakkoilevat työläiset, hiilen kaivaneet kaivosmiehet ja hiiltä kuljettavat rautatieläiset. Mutta lause valitsee tästä moninaisuudesta vain pari aspektia, ja ne se ilmaisee abstrakteilla substantiiveilla 'lakkoilu' ja 'hiili-kuljetus'. Koska suomen kieli sallii tällaisen lauserakenteen, se kätkee suomalaisilta todellisuuden moninaisuuden ja pitää heitä tietämättömyydessä. Samalla se luo abstraktien käsitteiden maailman, joka muuttuu suomea puhuville fyysikaalisten esineiden ja elävien ihmisten maailmaa todellisemmaksi. Se, että esimerkkilauseemme puhuu 'lakkoilusta' eikä yksityisistä lakkoilevista työläisistä, merkitsee, että itse asiassa näiden ihmisarvo ja olemassaolo kielletään. Kahden abstraktin substantiivin lisäksi esimerkkilauseemme sisältää myös verbin 'supistaa'. Tämä verbi on piilevästi negatiivinen, koska sen merkitys on seuraava: 'saada aikaan, että jotain ei ole niin paljon kuin sitä oli ennen'. Suomen kieli salaa tämän negatiivisuuden ja siten vääristää taas kerran suomalaisten todellisuudentajua.

Kress ja Hodge esittävät lukemattomia samantyyppisiä analyyseja. Niille kaikille on yhteistä sama tahaton koomisuus. Koomisuuden tunteen synnyttää Kressin ja Hodgen käsitys, jonka mukaan valikoivuus, abstraktioiden muodostaminen ja monimutkaisten sanamerkitysten salliminen edustavat kielen turmelusta, ja lisäksi turmelusta, joka on ominainen vain kapitalistisessa luokkayhteiskunnassa puhutulle kielelle. Tämä käsitys on niin väärä kuin se vain voi olla; sen enempää siitä ei kannata sanoa.

Kress ja Hodge antavat sen kuvan, että he tietyistä kielen faktoista lähtien paljastavat valta- ja vaikutussuhteita. Todellisuudessa asia on päinvastoin. Heillä on tarkka joskin varsin kaavamainen kuva niistä valta- ja vaikutussuhteista, joiden he uskovat vallitsevan, ja he koettavat hinnalla millä hyvänsä etsiä niille kielellisiä vastineita. Heidän yleisen asenteensa perusteettomuus — tekisi melkein mieli sanoa: vainoharhaisuus — käy ilmi väitteestä, että kun englantia ilmaisee tietyn asian kahdella eri tavalla, tämä on merkki »luokkayhteiskunnan jakomielisestä maailmankuvasta». Ilmeisesti heidän mielestään

luokattomassa ihanneyhteiskunnassa puhutaan kieltä, jossa jokaista asiaa varten on olemassa vain yksi ilmaus. Tämäkin käsitys on tavattoman naiivi. Ensiksikin luonnolliselle kielelle on välttämättä ominaista avoimuus eli kyky käyttää yhtä ja samaa ilmausta ilmaisemaan eri asioita. Ja toiseksi luonnolliselle kielelle on välttämättä ominaista kyky ilmaista henkilökohtaisia kannanottoja ja painotuksia, mikä merkitsee sitä, että yksi ja sama asia tai täsmällisemmin sanottuna asia, joka muutoin voisi näyttää yhdeltä ja samalta, on voitava ilmaista eri ilmausten avulla.

On itsestään selvää, että Kress ja Hodge eivät pysty osoittamaan, että kielitiede liittyisi millään tavalla politiikkaan. Heidän tämänsuuntainen yrityksensä ja erityisesti sen tieteellinen taso antaa aiheen länsimaiden vasemmistolaisista kielitiedettä koskevaan yleisluontoiseen kommenttiin. Mitä enemmän olen tutustunut vasemmistolaiseen kielitieteeseen, sitä voimakkaammaksi minussa on kasvanut tunne, että osa vasemmistoa pyrkii enemmän tai vähemmän tietoisesti luomaan *uutta arvojärjestelmää*, jossa tutkimuksen eettinen arvo asetetaan itsestään selvästi sen tieteellisen arvon edelle; tai — tarkemmin sanoen — se, mitä minä olen tottunut nimittämään tieteelliseksi arvoksi, häviää näkyvistä, ja sitä, mitä olen tottunut nimittämään eettiseksi arvoksi, ryhdytään nimittämään tieteelliseksi arvoksi. Tällaista käsitesekaannusta, joka usein ilmenee kaiken 'akateemisen' tieteen yksioikoisena vastustamisena, meidän ei pidä hyväksyä, vaikka muutoin hyväksyisimmekin vasemmiston eettiset ja poliittiset tavoitteet.

Haluan lopuksi korostaa, että kielitieteen kytkeminen politiikkaan *Whorfin* hypoteesin avulla ei onnistu, olipa lähtökohta sitten vasemmistolainen tai jokin muu. Whorf ei osoittanut yhtään mitään esim. *hopi-intiaanien* ja *englantia* puhuvien *ajattelussa* esiintyvistä eroista. Ainoa asia, jota hän käsitteli, on näiden kahden ihmisryhmän *kielessä* esiintyvät erot, ja näillä on ajattelun kannalta merkitystä vain, jos *Whorfin* tavoin teemme sen alkeellisen virheen, että oletamme hänen hypoteesinsa, joka pitäisi todistaa, jo todistetuksi. *H. Clarkin* ja *E. Clarkin* teoksen »Psychology and Language» (Harcourt 1977) varsinaisen tekstiosan viimeinen lause tiivistää ne tutkimustulokset, jotka ovat vuosikymmenien mittaan kertyneet *Whorfin* hypoteesia testattaessa: »Kielierot heijastavat kulttuurieroja eikä päinvastoin.» Nuori *Wittgenstein* oli siis väärässä väittäessään, että *kieleni* rajat ovat maailmani rajat. *Kulttuurini* rajat ovat maailmani rajat; ja monta rakenteellisesti täysin erilaista kieltä voi ilmaista *saman kulttuurisisällön*.

IV

Kuten edellä näimme, länsimainen vasemmistolainen kielitiede pyrkii — yleisesti sanottuna — osoittamaan, että marxismin teesit pätevät myös kielitieteessä. Sama pyrkimys on luonnollisesti myös sosialististen maitten kielitieteellä, mutta tämän pyrkimyksen tausta on hieman toinen. Sosialististen maitten kielitieteen poliittisuus on nähtävä osana kapitalistisen maailmanjärjestel-

män ja sosialistisen maailmanjärjestelmän välistä ideologista taistelua. Tieteen alalla tässä taistelussa on kysymys siitä, että marxismi — tai tarkemmin sanottuna marxismi-leninismi — on osoitettava kaikkia ns. porvarillisen tieteen muotoja paremmaksi. Kielitieteellä ei tässä yhteydessä ole minkäänlaista erikoisasemaa; sen on oltava vain yksi linkki siinä aukottomassa todisteluketjussa, joka osoittaa marxismi-leninismiin yliveritaisuuden.

Pari selventävää huomautusta on paikallaan, ennen kuin siirryn aiheeni yksityiskohtaisempaan käsittelyyn. Pidän lähes itsestään selvänä, että marxismiin mukainen käsitys kielen luonteesta on yleisesti ottaen oikea: Kieli on sosiaalinen ilmiö, joka tekee mahdolliseksi yhteiskunnallisen työn eri muodot. Kielen sosiaalisuudesta huolimatta sen aineellinen perusta voidaan palauttaa psykologian kautta biologiaan, sillä kieltä puhuvat ihmiset ovat (myös) psykologisia ja biologisia olentoja; silti sosiaalinen, psykologinen ja biologinen säilyvät toisistaan erillisinä, laadullisesti erilaisina tasoina. Tämä, kuten sanottu, on marxilainen käsitys kielestä. Mutta se on myös se käsitys, jonka suurin osa ns. porvarillisesta kielitieteestä nykyään hyväksyy. Se ei ole sitä hyväksynyt aina, mikä vain osoittaa, että eilispäivän marxismi on — ainakin tässä tapauksessa — tämän päivän tervettä järkeä. Tosiasia on joka tapauksessa se, että porvarillisen kielitieteen ja sosialistisen kielitieteen välisiä eroja ei nykyään enää juurikaan ole. Kapitalismin ja sosialismin välinen ideologinen taistelu kuitenkin vaatii, että niitä on oltava. Ja koska niitä ei ole, ne on siis keksittävä. Juuri näin väitänkin nykyisessä sosialistisessa kielitieteessä meneteltävän.

Kiirehdin lisäämään, että vielä nykyäänkin on olemassa eräitä porvarillisen kielitieteen lajeja — erityisesti jo edellä mainitsemani transformaatioteoria — jotka suoranaisesti kieltävät kielen sosiaalisen luonteen. Tämä näkemys on ilman muuta väärä, ja myönnän, että sillä voi olla tiettyä epäsuoraa ideologista tai poliittista vaikutusta, sikäli kuin se on omiaan kääntämään yleisen huomion pois ihmisen yhteiskunnallisesta aspektista kohti ihmisen yksilöpsykologista tai biologista aspektia. Toisaalta minusta tuntuu, että tällainen ideologinen vaikutusmahdollisuus on melko pieni ja vaaraton. Palautan mieliin sen, mitä kirjoitukseni alussa sanoin tiedemiesten taipumuksesta paisutella oman tietensä merkitsevyyttä.

Annan nyt esimerkin siitä, miten sosialistisella taholla pyritään politisoimaan kielitiedettä. Tarkastelen DDR:n kielitieteilijöiden osuutta kongressissa 'Theoretische und methodologische Fragen der Sprachwissenschaft', jonka he järjestivät Dessausa syksyllä 1978 yhdessä neuvostoliittolaisten kielitieteilijöiden kanssa. Keskityn samannimisen kongressijulkaisun (Berlin 1979) kolmeen artikkeliin, joissa esitetään kolme sosialistiselle kielitieteelle varsin luonteenominaista teesiä. Ensimmäisessä artikkelissa *Neubert* rajoittaa DDR:n kielitieteilijöiden metodologiset vaihtoehdot yhteen: on valittava marxismi-leninismi. Toisessa artikkelissa *Ruzickan* johtama työryhmä väittää, että kielitieteen edellyttämä taustafilosofia ei ole positivismi eikä hermeneutiikka, vaan marxismi-leninismi. Kolmannessa artikkelissa *Neumann*, *Motsch* ja *Wurzel* väittävät, että marxilais-leniniläinen kielitiede on kaikkia porvarillisen kielitieteen muo-

toja parempi. Otan nämä väitteet kirjaimellisesti ja tarkastelen niitä sen mukaisesti. Toisin sanoen en ryhdy spekuloidaan siitä, missä määrin ne eivät edusta kirjoittajien todellisia mielipiteitä, vaan ovat pelkkää 'esipuhemarxismia' (= 'Vorwortmarxismus').

Neubertin artikkelin sisältö voidaan tiivistää seuraavaan kahteen lauseeseen: »Korkein periaate on soveltaa entistä tehokkaammin marxismi-leninismen kategorioita kielentutkimukseen» sekä »Jokaisen DDR:läisen kielitieteilijän täytyy entistä tietoisemmin nähdä kantansa dialektisen ja historiallisen materialismin määräämänä». Haluan erityisesti kiinnittää huomiota ilmaisuun *jokaisen täytyy*. On anteeksiantamatonta, että joku toinen lyö tällä tavoin tiedemiehen metodologiset sitoumukset lukkoon hänen puolestaan ja ilmoittaa hänelle ennakolta, mitkä ovat ne rajat, joiden puitteissa hänen *täytyy* saavuttaa tutkimustuloksensa. Tämä on varmin keino tutkimusmotivaation ja tieteellisen luovuuden tukahduttamiseksi. Länsimaisen tieteen näkökulmasta tarkasteltuna kyseessä on yksinkertaisesti sortotoimenpide. (En väitä, että länsimainen tiede on vapaa; mutta kyllä se on vapaampi.) Toinenkin ja armeliaampi tulkinta on mahdollinen. On mahdollista, että tässä ollaan luomassa kokonaan uutta *tieteellistä maailmankatsomusta*, jossa yksilön oletetaan alistuvan marxismi-leninismiin perusolettamuksiin sillä samalla itsestäänselvyydellä, jolla yksilö keskiaikana alistui katolisen kirkon oppiin. (Tämä vertaus ei ole tuore, mutta se on osuva.) On mielestäni täysin mahdollista, että meidän tuntemamme länsimainen tiede lakkaa olemasta ennemmin tai myöhemmin ja että tieteessä siirrytään uuteen keskiaikaan, jonka aatteellisena sisältönä on marxismi-leninismi tai vaikkapa islamilainen tiede. Vaikka pidänkin tällaista kehitystä mahdollisena, sitä vastaan on mielestäni taisteltava kaikin keinoin. Näin sanoessani edellytän, että marxismi-leninismiä ei voi 'demokratisoida' tai 'länsimaistaa', ilman että se menettäisi identiteettinsä. Katson siis marxismi-leninismien määritteleväksi ominaisuudeksi sen, että se ei tyydy olemaan yksi tieteellinen vaihtoehto muiden joukossa, vaan haluaa asettaa itsensä — tarvittaessa tieteenulkoin keinoin — ainoaksi vaihtoehdoksi.

Siirtykäämme Ruzickan ja hänen työryhmänsä artikkeliin. He arvostelevat käsitystä, jonka mukaan hermeneutiikka olisi kielitieteen, erityisesti kielioppi-teorian edellyttämä taustafilosofia; tämän käsityksen edustajista he poimivat esiin *Habermasin* ja minut. Hermeneutiikkaa puoltava kanta voidaan lyhyesti esittää seuraavalla tavalla. Tutkimme kielioppiteorian tieteenfilosofista luonnetta. Kysymme: perustuuko kielioppiteorian konstruointi luonnon säännönmukaisuuksia noudattavien tapahtumien havaitsemiselle ja/tai tällaisia tapahtumia koskevalle eksperimentaatiolle vaiko kielen sääntöjen ymmärtämislle ja ymmärtämisen avulla saavutetun normatiivisen tiedon (käsite-)analyysille? Jos edellinen vaihtoehto on oikea, positivismi on oikeassa, ja jos jälkimmäinen vaihtoehto on oikea, hermeneutiikka on oikeassa. Osoitamme yksityiskohtaisesti, että jälkimmäinen vaihtoehto on oikea.

Mikä on Ruzickan ja hänen työryhmänsä reaktio? Heidän mielestään positivismi on ilman muuta väärässä, mutta hermeneutiikka on myös väärässä.

Tämän he todistavat viittaamalla siihen, että hermeneutiikka on poliittisesti konservatiivinen filosofia; se on astunut positivismiin ja strukturalismin tilalle, kun nämä eivät enää riittävän hyvin palvelleet pääoman etuja. Itse asiassa positivismiin ja hermeneutiikan välillä ei ole todellista eroa, koska ne molemmat on yhtäläisesti suunnattu marxismi-leninismistä vastaan; ja koska marxismi-leninismi on oikeassa, muut opit ovat väärässä, — niiden *täytyy* olla väärässä.

Länsimainen kielitieteilijä tuntee itsensä voimattomaksi tämäntyyppisen argumentaation edessä. Voimattomuuden tunteeseen sekoittuvat suurin piirtein samat määrät ärtymystä ja huvittuneisuutta. Yksityiskohtainen, aikaa ja vaivaa vievä (kieli-)tieteellinen argumentaatio on tässä yksinkertaisesti sivuutettu ja tilalle on otettu summittaiset maailmankatsomukselliset-demagogiset perustelut. Juuri tämäntyyppinen kielenkäyttö on nähdäkseni suurelta osalta syynä siihen, että länsimaisen kielitieteen ja sosialistisen kielitieteen välillä on niin vähän yhteistyötä. Länsimainen kielitieteilijä on toisin sanoen taipuvainen ignorimaan sosialistisen kollegansa myös silloin, kun tähän ei ole pakottavaa syytä.

Siirtykäämme lopuksi Neumannin, Motschin ja Wurzelin artikkeliin. Heidän epäkiitollisena tehtävänä on hahmotella marxismi-leninismille perustuva kielitiedekonseptio, joka on kaikkia 'porvarillisia' kielitiedekonseptioita parempi. Heidän hahmotelmansa näyttää seuraavanlaiselta. Kielen aineellisen lähtökohdan muodostavat puhunnokset eli puhutut tai kirjoitetut lauseet. Nämä voidaan kirjaimellisesti havaita. Puhunnokset noudattavat kielen normeja, ja normeja — toisin kuin puhunnoksia — ei voi havaita, vaan ne on ymmärrettävä kieli-intuition avulla. Normit määräävät eivät vain tosiasiallisten, vaan myös mahdollisten puhunnosten luonteen; mahdolliset puhunnokset, joista — kuten normeista itsestään — saadaan tietoa vain kieli-intuition avulla, ovat yhtä tärkeä tutkimuskohde kuin tosiasialliset, havaittavat puhunnokset. Kieli on normien järjestelmä. Kielioppiteoria tämän normijärjestelmän analyysinä on relatiivisesti autonominen suhteessa muihin kielitieteen lajeihin. Tämän mukaisesti esimerkiksi lausemerkityksen tutkimus jakautuu kahteen osaan: kielioppiteoria tutkii lauseiden kirjaimellista merkitystä, kun taas kielellisen kommunikaation teoria eli pragmatiikka tutkii sitä täsmällistä, kontekstisidonnaista merkitystä, jonka lause saa konkreettisessa puhetilanteessa lausuttuna.

Tämä on täysin järkevä näkemys. Ainoa ongelma on se, että se ei missään suhteessa eroa vastaavasta 'porvarillisen' kielitieteen mukaisesta näkemyksestä. Neumann, Motsch ja Wurzel koettavat saada jonkinlaista eroa aikaan toistamalla, että kieli ja kielitiede on kytkettävä »yhteiskunnalliseen tuotanto- ja uusintamisprosessiin». Mutta he eivät edes yritä näyttää, mitä tämä ritualistinen hokema todella merkitsee. Sen sijasta he turvautuvat eräänlaiseen silmäkääntötemppuun: Vaadittuaan useaan kertaan, että kielitieteen yhteys yhteiskunnalliseen tuotanto- ja uusintamisprosessiin on osoitettava, he artikkelinsa lopussa ilmoittavat osoittaneensa tämän yhteyden. Olemme tässä todistamassa aivan erityisen virheellistä siirtymistä siitä, miten asioiden pitäisi olla, siihen, miten asiat ovat.

Lisään varmuuden vuoksi, että edellä mainitsemani DDR-kielitieteilijät ovat lähes poikkeuksetta korkeatasoisia tiedemiehiä. Virheisiin he syyllistyvät vain koettaessaan todistaa marxismi-leninismän yliveraisuuden, ja näihinkin virheisiin he itse ovat mielestäni syyttömät. Virheet syntyvät siitä, että he koettavat täyttää sosiaalista tilausta, joka on mahdoton täytettäväksi.

V

Yhteenvetona toteaisin, että nykyisen tietämyksemme valossa ei näytä olevan mahdollista kytkeä kielitiedettä politiikkaan. On tietysti mahdollista, että tietämyksemme tulee muuttumaan, mutta henkilökohtaisesti pidän tätä mahdollisuutta erittäin pienenä.